

1800'lerin ortalarına kadar Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya karşı üstünlüğünün iyice belirginleştiği XVIII. yüzyıl sonları, İngiltere'den başlayarak bütün dünyaya tesir eden «İlk Sanayi İnkılabı»nın da meydana geldiği yıllardır. Şüphesiz bu büyük gelişmenin alt yapısı XVI. yüzyılın ortalarında oluşmaya başladı. Eski inanışların, düşünüşlerin değiştiği, yeni coğrafi alanların keşfedildiği Avrupa'da dinî, fikrî ve ekonomik düşünce farklılıkları ile bu uğurda yapılan mücadeleler; «İnkılâp» diye nitelendirilen baş döndürücü gelişmeyi doğurdu. Aşırı yoksulluk, ekonomik durgunluk, hünersiz ve ihtisaslaşmamış işgücü ile bölgeler arasındaki hayat standardının dengesizliği Batı Dünyası'nın genel karakteriydi. Canlı doğumların artmasına rağmen ölüm oranı yüksekti. İşte «Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme»nin hedefi bu problemleri çözmek idi.

OSMANLI MADENCİLİĞİ VE XIX. YÜZYILIN ORTALARINDA
TRABZON'DAKİ MADEN OCAKLARI

Abdullah SAYDAM*

Avrupa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı üstünlüğünün iyice belirginleştiği XVIII. yüzyıl sonları, İngiltere'den başlayarak bütün dünyaya tesir eden «İlk Sanayi İnkılabı»nın da meydana geldiği yıllardır. Şüphesiz bu büyük gelişmenin alt yapısı XVI. yüzyılın ortalarında oluşmaya başladı. Eski inanışların, düşünüşlerin değiştiği, yeni coğrafi alanların keşfedildiği Avrupa'da dinî, fikrî ve ekonomik düşünce farklılıkları ile bu uğurda yapılan mücadeleler; «İnkılâp» diye nitelendirilen baş döndürücü gelişmeyi doğurdu. Aşırı yoksulluk, ekonomik durgunluk, hünersiz ve ihtisaslaşmamış işgücü ile bölgeler arasındaki hayat standardının dengesizliği Batı Dünyası'nın genel karakteriydi. Canlı doğumların artmasına rağmen ölüm oranı yüksekti. İşte «Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme»nin hedefi bu problemleri çözmek idi.

Fikrî ve bedenî çalışmanın teksif edildiği bu amaç doğrultusunda, nüfus artışı müsbet hale dönüştürüldü. Tarımda yeni teknolojiler ortaya çıktı. Ticaret ve nakliyatta serbestlik, sermayenin kullanımında başarılı organizasyonların kurulması ve nihayet demir, bakır gibi madenlerin, kömürün ve buharın fabrikalarda, iş makinelerinde kullanılması şaşırtıcı gelişmelere yol açtı.¹ Ancak Avrupa sanayii ihtiyaç duyduğu hammaddenin tamamını kendi topraklarından temin etme imkânından mahrumdu. Bundan dolayı dışarıya mamul madde satıp hammadde alma yoluna gidildi. Yeni sanayinin ihtiyaç duyduğu pek çok madde ise Osmanlı topraklarında mevcuttu. Böylelikle Osmanlı toprakları hammadde temin edilecek yerler arasında önemli bir konuma sahip oldu.

(*) K.T.Ü. Fatih Eğitim Fakültesi Öğretim Görevlisi.

1. Ayrıntılı bilgi için bkz. Deane Phyllis, İlk Sanayi İnkılabı, Çev. Tefik Güran, Ankara, 1988.

XIX. yüzyıla varıldığında, Osmanlı Devleti'nin çağın şartlarına uygun bir madencilik anlayışına sahip olmadığını görüyoruz. Hatta devlet hayatının çok önemli bir bölümünde maden sektörünün fazla dikkate değer seviyede olduğu da söylenemez.² Zaten mevzûatın da, büyük ölçüde değer kazanan madenciliğin gerektirdiği yapıda olmadığı görülmektedir. Nitekim kanuna göre; Osmanlı Devleti'nde bulunan madenler bulan şahıslara aitti. Şahıs çıkardığının beşte birini hazineye vermeye mecburdu. Bu haktan faydalanabilmek için Osmanlı tebasından olmak şarttı. Yabancıların maden işletme hakkı yoktu. Eğer böyle birisi maden bulacak olursa, o maden devletin olurdu ve bulana da bir miktar «atıyye» verilir. Maden bulup işletmek ve beşte birini hazineye vermek hususunda müslim ve gayrimüslim ayrımı yapılmazdı. Yalnız bulunan madenin hemen hükümete bildirilip, bir miktar harç karşılığında imtiyazının alınması gerekirdi.³ Tanzimat öncesinde madenlerin işletme tarzının devlet tarafından tesbit edildiğini, devletçi bir anlayışın hakim olduğunu görüyoruz.⁴

XIX. yüzyılın ortalarına varıncaya kadar maden ocaklarının bulunduğu yörelerde özel uygulamalar yapıldığı anlaşılmaktadır. Maden ocağı işletilen yere kervan ve yolcu kabileleri uğrayamaz, silahlı kimseler giremezdi.⁵ Bu dönemlerde, bir yerde maden bulunduğu zaman, alınan örnekler İstanbul'a gönderilir ve incelenirdi. Eğer örneklerin bulunduğu alanın maden ocağı olarak kullanılmasına karar verilirse, yakın köylerin ahali sine sürekli olarak yüklenen bir görev olduğu için, babadan oğula geçen bir meslek niteliğindedir. Maden ocaklarının yakınlarında bulunan bazı yöreler de, ocağın ve burada çalışanların çeşitli ihtiyaçlarını karşılamakla

2. Gerçekten de XIX. yüzyılın sonlarında, büyük çaptaki yeraltı zenginliğine rağmen, madenciliğin Osmanlı Gayrisafi Milli Hasılatı'nın yüzde birinden azını oluşturmaması düşündürücüdür. Quataert, Donald, «XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Madencilik», Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, IV. C., İstanbul, 1985, s. 914.

3. Öztuna, Yılmaz, Büyük Türkiye Tarihi, XI. C., İstanbul, 1978, s. 412. Maden mevzûatı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Çağatay, Neşet, «Osmanlı İmparatorluğu'nda Maden İşletme Hukuku», Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, II. C., sayı 1.

4. Maden işletmeleriyle devlet arasında şu üç tarzda ilişki vardı: 1) Doğrudan doğruya devlet tarafından idare ve işletme tarzı; 2) Devlet yardımı ve nezâreti altında madenciler tarafından idare ve işletme tarzı; 3) Muayyen müddetle kesime vermek suretiyle işletme tarzı. Karal, E. Ziya, Osmanlı Tarihi, VI. C., Ankara, 1976, s. 246 (Çağatay, a.g.m., s. 121'den).

5. Kırzioğlu, M. Fahrettin, «Osmanlı Tapu-Tahrir ve Mühimme Defterlerinde Gümüşhane Bölgesi Türk Boy/Oymak Hatıraları ve Madenler Üzerine Hükümler Üzerine Örnekler», Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane (13 - 17 Haziran 1990), Ankara, 1991, s. 72-73.

görevli kılınırdı. Madenlerde çalışanlar «raiyyet resmi» ödemezler, ayrıca «örfi vergiler»in bir bölümünden de muaf tutulurlardı. Buna karşılık «madenciyân tâifesi»nin madenden ayrılması yasaktı. Ayrılanlara birtakım cezalar verilirdi. Özendirici tedbirlere rağmen madencilik pek cazip görülmemekteydi, ki, bu da çalışma şartlarının kötü olmasıyla izah edilebilir.⁶

Madenlerde çalışanların can güvenlikleri ile ilgili yeterli tedbirlerin alınmadığı, gaz zehirlenmeleri, çökmeler dolayısıyla çok sayıda can kaybı olduğu görülmektedir. Meselâ 1920'lerde bile Balya-Karaaydın madenlerinde her yıl 20 işçinin hayatını kaybetmesi bu hususu aydınlatıcı bir örnek olarak gösterilebilir.⁷

Öte yandan önceleri maden ocaklarının yakınında bol miktarda bulunan ormanların zamanla azalması, odunların gittikçe daha uzak mesafelerden getirilmesi verimi düşürmeye, maliyeti artırmaya başladı. Nitekim Erzurum Valisi Yusuf Ziya Paşa, 1211 (1796) tarihli Darphane Amirine hitaben gönderdiği yazısında; Keban kömür madenlerinden bahsederken, eskiden her bir fırından 7 ile 15 okka arasında gümüş çıkarıldığı halde mektup tarihinde ancak 3 ilâ 5 okka arasında çıkarıldığını yazmaktadır. Hükümetçe bir okka gümüş elli iki kuruşa satın alınmakta, ancak istihsal maliyeti arttığı halde bu fiyata zam yapılmadığından madencilerin taahhütlerini yerine getiremediklerini belirtmekte ve içlerinden bazılarının kaçtığını, bir ikisinin de intihar ettiğini ifade etmektedir. Keban madeni için vârit olan bu hal aşağı yukarı diğer madenler için de mevcut idi.⁸

Tanzimat sonrasında hemen her alanda olduğu gibi madencilik ve sanayi alanlarında da mevzûâtın yeni esaslara bağlanması yolunda çalışmalar yapıldı. Madenlerin mülkiyeti ile ilgili ilk kanunî düzenleme «1858 Arazi Nizamnâmesi» ile sağlanmış⁹, daha sonra 17 Temmuz 1861 tarihinde yeni bir «Maâdin Nizamnâmesi» hazırlanmıştı. Buna göre; toprak sahipleri kendi arazilerinde her hangi bir müsaadeye bağlı olmaksızın maden arayabilecekti. Mirî topraklarda bulunan madenler ise hazineye ait olacaktı. Maden bulunan bir kimse bunu işleyebilecek malî kudrete sahip olmalıydı. Aksi takdirde imtiyaz bu teminatı gösterecek birine verilebilecek, bulana ise tazminat ödenecekti. Maden işletme imtiyazı fertlere olduğu gibi şirketlere de verilebilecekti. Bir fert veya şirket; istenilen teminatı gösterdiği takdirde,

6. Varlık, M. Bülent, «Osmanlı Devleti'nde Madenlerde Çalışma Koşulları», *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, IV. C., s. 917.

7. A.g.m., 920. Meselâ Toroslardaki Bolkar Dağı isimli kurşun madeninde çalışanların ne derece zor şartlar altında yaşadıkları Ahmet Şerif'in *Anadolu'da Tanın* adlı eserinde anlatılmaktadır.

8. Karal, A.g.e., VI. C. s. 244.

9. Bu kanunnamenin geniş bir tahlili için bkz. Barkan, Ömer Lütfi, «Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnâmesi», *Tanzimat-I*, İstanbul, 1940, s. 321-421.

birden fazla maden işletme imtiyazı alabilecekti. Yabancı fert ve şirketlere imtiyaz verilmeyecek, fakat yabancı tâbiyette olanlar, Osmanlı tebaası tarafından kurulan şirketlere ortak olarak girebileceklerdi. İmtiyaz sahiplerinin, işletecekleri madenden sağlayacakları cevher üzerinden devlete verecekleri vergi, madenin zenginlik derecesine göre taraflar arasında tesbit edilecektir. İmtiyaz belli bir müddet için verilecek ve bunun sonunda da bütün tesisleriyle işletme devlete intikal edecekti.

Nizamnâme ile, ayrıca Selanik, Manastır, Yanya, Niş, Kastamonu, Ankara, İzmir, Konya, Sivas, Harput ve Trabzon eyâletlerinde birer baş mühendisin bulunacağı ve işletmelerin onlar tarafından teftiş ve murakabe edileceği açıklanmıştır.¹⁰

Bu sıralarda gelişen Avrupa sanayiinin hammadde ihtiyacı artıyor ve bunun Osmanlı Devleti'nden karşılanması arzusu yayılıyordu. 1810 tarihli «Fransız Maden Kanunu» esas alınarak, yeni bir maden kanunu hazırlandı. 1869 tarihli bu kanun ile yabancıların Osmanlı Devleti'nde maden işletmelerinin kârlı hale getirilmesi sağlandı. İşletme sahipleri madenin genişliği ve çıkarma güçlüğü göz önüne alınarak % 1 ilâ % 5 arası bir payı hükümete vereceklerdi¹¹.

Sultan II. Abdülhamit devrinde madenler hakkında yeni düzenlemeler yapıldı ve bu arada «Orman, Maâdin ve Ziraat Nezâreti» kuruldu. Yabancı-lara bağımsız olarak yeni madenler arayıp bulmak ve işletmek için imtiyazlar verildi. Hatta 1887 yılında imtiyaz sahiplerine 99 yıla kadar varan uzun süreli kontratlar sağlandı, hazineye vergi vermek yerine çıkarılan madenin % 25'inin devlete bırakılması imkânı getirildi. Konulan ek bir arazi vergisi ile de devletin gelirinin artırılması hedeflendi.¹²

Avrupalıların Osmanlı madenleriyle ilgilenmelerine paralel olarak arama izni için başvuranların sayısında da büyük artış oluyordu. Nitekim 1870-1898 arasında yılda ortalama on başvuru yapılıyordu. Özellikle Avrupa'da yatırım sermayesinin artmasıyla birlikte bu konuda yapılan talepler de yoğunluk kazandı. 1898-1900 arasında, arama izni talepleri yılda ortalama 139'a yükseldi. Avrupalılar 1870-1908 arasında Osmanlı Devleti'nin verdiği maden imtiyazlarının birçoğunu, belki de büyük bölümünü elde edip kullandılar. Bazı yabancılar bu imtiyazlar için açıkça başvuruda bulunurlarken, geri kalanlar Osmanlı uyruğundaki kişilerle çeşitli yollardan örtülü

10. Karal, A.g.e., VI. C., s. 246-247.

11. Shaw, Stanford J., - Ezel Kural Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Çev. Mehmet Harmancı, II. C., İstanbul, 1975, s. 287.

12. A.g.e., s. 288.

ortaklıklara girdiler.¹³ Daha önceleri Galata bankerlerinin desteklediği Rum ve Ermeni mültezimlerinin ellerinde olan madenler, Osmanlı malî borsasına yabancıların el koyuşu ile, yabancılarla gayrimüslimlerin ellerinde toplandı. Meselâ Fransız sermayeli «**Ereğli Şirket-i Osmaniyesi**» kurulmadan önce bu havzadaki 124 kömür ocağından 79 tanesi gayrimüslim Osmanlı tebaasının elindeydi.¹⁴

Bu arada maden üretiminin önemli bir kısmını elinde bulunduran yabancıların, yaptıkları işlerde tam anlamıyla sömürgeci davranışlarda buldukları görülmektedir. Bunları şöylece özetleyebiliriz: 1) İşletme izinleri elde edebilmek için, yatırımda kullanılan sermayelerin kaynağı olan devletlerin büyükelçilikleri aracılığıyla sürdürdükleri siyasal ve malî baskılar, 2) En kısa sürede mümkün olan en büyük kârı elde etmek için maden çıkarırken rezervlerin geri kalan kısmını heba eden aceleci ve yüzeysel üretim ve piyasa fiyatlarına egemen olabilmek için bile bile üretimi düşüren işletmecilik anlayışı, 3) İşçilere verilen ücretlerin düşüklüğü ve onlara reva görülen kötü muameleler.¹⁵

Ülke kalkınmasını temin etmeye yönelik olarak yabancılara sağlanan imkânlar doğrultusunda, maden çıkarmada gelişmeler olmakla birlikte, özellikle maden işleme sanayiinde aynı ölçüde fayda sağlandığı söylenemez. Zira yabancı sermaye; yatırımlarını ulaşım, hammadde, tarım alanlarında yaptıkları derecede sanayi alanında yapmamaktaydılar. Bu yüzden Osmanlı sanayii gelişemedi ve halk ihtiyaçları için Avrupa'ya bağımlı kaldı.¹⁶ Dofayısıyla istihsal edilen madenler de ülke içinde tüketilemeyip yurt dışına hammadde olarak ihraç olundu. Nitekim yapılan istatistiklere göre 1902-1911 yılları arasında hemen hemen tamamen yurt dışına ihraç edilen madenler şunlardı: Krom, zımpara, simli kurşun, manganez, demirli pirit, antimuan, çinko, ham borasit, çinkolu simli kurşun, kurşunlu pirit, civâ, arsenik, ham bakır, lüle taşı, külçe simli kurşun ve zift.¹⁷

13. Quataert, A.g.m., s. 914-915.

14. Yerasimos, Stefanos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Çev. Babür Kuzucu, II. C., İstanbul, 1975, s. 962.

15. A.g.e., s. 962.

16. Shaw, s. 290; Novıçev, A.D., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi*, Çev. Nabi Dinçer, Ankara, 1979, s. 10. Bir karşılaştırma imkânı vermesi açısından ulaşım ve dış ticarete, âdeta patlama noktasına varan yabancı sermayeye dair A.g.e., s. 12-74 arasında bilgi bulunmaktadır. Ayrıca yabancı sermayenin yalnız hammadde temini ve ulaşım sektörüne yöneldiğine dair bkz. Yerasimos, A.g.e., s. 959-972.

17. *Osmanlı Sanayii*, Haz. Gündüz Ökçün, Ankara, 1970, s. X. Osmanlı Devleti'nde maden yatakları ve çıkarılan madenler hakkında geniş bilgi için bkz. Issavi, Charles, *The Economic History of Turkey (1800 - 1914)*, Chicago and London, 1980, s. 278-298.

Bu durum Osmanlı madenlerinin Osmanlı sanayiinin tamamlayıcı parçaları olarak üretime konu olmadığını göstermektedir. Bir başka deyişle söz konusu madenler Avrupa sanayilerinin bütünleyici birer parçası olarak üretilmişlerdir. Osmanlı ülkesi bir yandan Avrupa sanayi mallarına pazar olurken, öte yandan, hammadde üretimi ile Avrupa ekonomilerinin tamamlayıcı unsuru haline gelmiştir. Bu oluşum Osmanlı ekonomisinin iç dinamiğini parçalamış ve onu bir bütün halinde sıhhatli bir yapıya kavuşturamamıştır.¹⁸

Diğer taraftan Osmanlı madenciliğini geliştirmek için gerekli vasıflı elemanlar olmadığı gibi, memleket çapında alt yapı da yetersizdi.¹⁹ Öyleki ulaşım pek çok bölgede yatırımlara meydan vermeyecek derecede kötü idi.²⁰

Buna rağmen İttihatçıların desteklemeleri sonucunda XX. yüzyılın başlarında maden imtiyazını elde eden Türklerin sayısında önemli bir artış meydana geldi (Tablo-1). Tablodan anlaşıldığı üzere 40 yılda yaklaşık 9 kat artış olmuştur. Aynı dönemde azınlık payı 2, yabancı payı 1/4 oranında artış göstermiştir. Bununla birlikte millî şirketlerin genel olarak ülke çapındaki yatırım sermayesinde % 11'lik bir paya sahip oluşu pek iç açıcı

TABLO 1 — Maden İmtiyazlarının Dağılımı

Yıllar	Türkler	Azınlıklar	Yabancılar	Toplam
1870-1881	8	18	25	52
1882-1891	9	7	34	50
1892-1901	14	13	18	45
1902-1911	76	29	32	37

KAYNAK : Türkođan, Orhan, Sanayi Sosyolojisi-Türkiye'nin Sanayileşmesi, Ankara, 1981, s. 389.

18. Okçün, A.g.e., s. XI.

19. Karal, VI, s. 249'da belirtildiğine göre eritilme ve tasfiyede gümüşün % 32'si, kurşunun % 12'si, bakırın % 40'ı kaybedilmekte idi.

20. Meselâ önemli bir ticaret yolu olan Trabzon-Erzurum hattının XIX. yüzyıl ortalarında ne derece ilkel olduğuna dair Ticaret Nâzırı İsmail Paşa'nın hükümete gönderdiği rapora göre, Trabzon limanından çıkan yol mahalle arasından geçmekte olup, sokakların genişliği 2-2.5 m. genişliğindedir. Daha ileride kayalık, eğri büğrü durumdaki yoldan geçiş tehlikeli, adeta imkânsızdır. Başbakanlık Arşivi, İrade Meclis-i Vâia, No. 5532, İef-2.

bir durumun mevcut olmadığını gösteriyor.²¹ Üstelik 1900'lü yıllarda Türk yatırımcının sayısı artmış olmakla birlikte üretimde aynı derecede bir artışın sağlanamadığını görüyoruz (Tablo-2). Gerçekten de Tablo-2 incelendiğinde 1902-1911 yılları arasında maden üretiminde Türk ve azınlık payları yarı yarıya azalırken yabancı paylarında % 50'ye varan bir artış ortaya çıkmıştır. Herhalde bunu yabancıların maden çıkarma, eritme tasfiyedeki teknolojilerinin üstünlüğü ile izah etmek gerekir.

TABLO 2 — Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları (%)

Yıl	Türk	Azınlık	Yabancı
1902	42.70	7.25	50.05
1903	43.76	3.56	52.68
1904	38.49	1.85	59.66
1905	33.43	2.13	64.44
1906	45.84	1.32	52.84
1907	37.66	2.16	60.18
1908	22.33	4.10	73.57
1909	23.33	5.20	71.47
1910	19.27	3.43	77.30
1911	20.11	4.61	75.28

KAYNAK: Türkođan, A.g.e., s. 291.

Şüphesiz Osmanlı topraklarının maden bakımından olağanüstü zenginliğine rağmen, verimli şekilde kullanılmayışında yabancıların rolü çok büyüktü. Ancak bu alandaki eksiklik çok yönlü olup sadece yabancı yatırımcıların art niyetleriyle izah edilemez. Asıl mühim olan unsur devletin bu sektöre karşı duyduğu derin ilgisizlikti. Bir taraftan madenci yetiştirilememesi, diğer taraftan teşvik ve kontrollerin yetersizliği ülkenin zenginliklerinin verimli şekilde kullanılmasını imkânsızlaştırıyordu.

Nitekim bu husus, 1850 yazında Trabzon-Erzurum yolunun inşâsını başlatmak üzere Trabzon'a gelen Ticaret Nâzırı İsmail Paşa'nın Osmanlı madenciliğinin bazı yönlerini aydınlatan bir raporunda yer almaktadır²². Paşa bu raporunda, Trabzon vilâyetindeki maden ocakları hakkında ayrıntılı bilgiler vermekte ve ocakların o günkü durumunu anlatmaktadır. Rapora gö-

21. Yerasimos, A.g.e., s. 961.

22. BA, İrade-Dahiliye, No: 14318, lef-1. Bkz. ektteki metin.

re; Trabzon bölgesi altın, bakır, gümüş, kurşun gibi madenler bakımından çok zengindir. Osmanlı Devleti'nin daha önceki yıllarında bu madenlerin çoğu gayet verimli şekilde işletilmekteydi. Ancak şimdilerde bu maden ocaklarının büyük kısmı; 1) Ocaktan su çıktığından veya seller dolayısıyla ocakları su bastığından, 2) İçinde zehirli gaz oluştuğundan, 3) Mağara çöktüğünden dolayı kullanılmamaktadır. Halen işletilmekte olan ocaklarda ise cevherin eritilme ve tasfiyesinde teknolojik yeniliklere uyulmadığından kayıp oranı fazla olmaktadır. (Tablo-3).

TABLO 3 — Trabzon'daki Maden Ocakları ve Bunların 1850'lerdeki Durumu

Maddenin Adı- Bulunduğu Yer	Cinsi	Ne Durumda Olduğu
Hazine Madeni- Gümüşhane	(Simli Kurşun)	Mağarasını su basmış olup 60-70 seneden beri metruk.
Kırk-Payıl- (Kırk Balâ)- Gümüşhane	Altın, Gümüş	Mağarası çökmüş olup epey zamandır metruk.
Hulva (?) - Bayburt	Bakır	Mağarasını su basmış olup metruk haledir.
İsell- Tirebolu	Bakır	Halen faal olup ancak iyi işletilememektedir.
Abdâl Dağı- Gümüşhane	Gümüş	Mağarasını su bastığından çökmüş olup 50-60 seneden beri muattal haledir.
Korum- Gümüşhane/Torul	Krom	Ocakta zehirli gaz oluştuğundan içine girilememektedir.
Zankar- Gümüşhane	Gümüş	Maktûan işletilmekte olmakla birlikte ihtimam gösterilmiyor.
Gümüş ve Gâvur Dağı madenleri- Gümüşhane	?	Her iki ocağı da su basmış olduğundan 80-100 seneden beri metruk.
Tenbade (?) - Gümüşhane	Gümüş	80-100 seneden beri muattal.
Kemît (?) - Şarkî Karahisar	Gümüş	Maktûan işletilmektedir.
Kân-Tirebolu	Gümüş	Mağarasını su bastığından metruk haledir.
Çufrak-Tirebolu	Gümüş	Metruk.

Madenin Adı- Bulunduğu Yer	Cinsi	Ne Durumda Olduğu
Mahakı (?) - Sürmene	Bakır	Maktûan işletilmektedir.
Derbanduz-Maçka İrsell (?) -	Bakır	Mağarasını su bastığından, maktûan iş- lettirilmesine rağmen verimsiz.
Tirebolu	?	Maktûan işlettilmekte ise de içinde ze- hirli gaz oluşmuştur.
Ağalık-Tirebolu	?	Masrafını karşılamıyor.
Lazası (?) - Tirebolu	Bakır	Halen faal ise de islâha muhtaçtır.
Küllük-Tirebolu	?	Masrafını çıkarmadığından 5-10 seneden beri metrük.
Kızılkaya- Tirebilu	Demir-Bakır	Halen faal ise de islâha muhtaçtır.
Hiş (?) ve Üçköprü	?	Maktûan işletilmektedir.
Şarki Karahisar Zigana-Gümüşhane	?	Mağarasını su bastığından metrük.
Kızılot-Kürtün	?	
Oranca-Kürtün	Bakır	3-5 seneden beri muattal.
Taşlık-Kürtün	?	Mağarasını su bastığından metrük.
Berkmiş-Batum	?	Hiç işletilmeyerek olduğu gibi bırakıl- mış olup işletilebilir.

Ayrıca çok sayıda henüz açılmamış maden yatağı olduğu bizzat Ticaret Nâzırı İsmail Paşa tarafından müşahade olunmuştur.

KAYNAK : Başbakanlık Arşivi, İrade-Dahiliye, No: 14318, 1ef-1.

Paşa'nın bu problemleri çözmek için sunduğu teklifler ise oldukça il-
ginçtir: Su baskınına karşı ocakların fizikî yapıya göre açılması, mağaralar-
daki suyun dağın alt taraflarından açılacak kanallarla atılması, gazın ise da-
ğın tepesinden açılacak bacalarla temizlenmesi, ayrıca madencilik için ilmi
ve fennî esaslara uygun olarak yapılabilmesi için Avrupa'dan Bolini(?)
gibi mühendislerin getirilmesi, özel bir memur tayin edilerek ocakların
sürekli kontrol altında tutulması, maden çıkarılması amacına yönelik şir-
ketler kurulması gibi.

Erzurum-Trabzon yolunun inşasında büyük gayretler sarfeden, bundan dolayı hükümet tarafından «takdir» edilen²³ Ticaret Nâzırı İsmail Paşa'nın bu «lâyiha»sı, «Meclis-i Vâlâ»ya havale olundu.²⁴ Fakat bir süre sonra başlayan Kırım Savaşı ile müteakip yıllardaki iç ve dış problemler dolayısıyla, her konuda olduğu gibi madencilik alanında da sağlıklı bir teşkilatlanma, eğitim ve yatırım düzeni kurulmadı.

İsmail Paşa'nın Trabzon'daki madenler için söylediklerinin, geniş anlamda, bütün ülke için geçerli sayılması gerektiğini belirtmek pek de yanlış olmaz.

Günümüzde yapılan araştırmalar, adigeçen lâyihada belirtilen maden yataklarının rezervlerinin küçümsemeyecek ölçüde ve çeşitte olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim MTA tarafından yapılan araştırmalara göre Doğu Karadeniz Bölgesi'nde çok çeşitli madenlerin bulunduğu görülmektedir. Meselâ Trabzon'da bakırlı pirit, bakır, kaolin, çinko-bakır, manganez, bakır-kurşun-çinko, bentonit; Gümüşhane'de bakır-kurşun-çinko, kurşun, barit, dolomit, kaolin-kuvarsit, linyit; Giresun'da bakır-çinko, bakır-kurşun-çinko, bakırlı pirit, demir, alunit, bentonit, barit, fluorit, uranyum, bakır; Rize'de kömür, demir, bakır-kurşun-çinko, bentonit, manganez; Artvin'de bakır, bakır-kurşun-çinko, manganez, bentonit, linyit gibi madenler bulunmaktadır.²⁵

Bu zengin kaynaklara rağmen bugün de bölgede madencilikğin, Borçka tarafları hariç tutulacak olursa, bölge ekonomisinde fazla önemli bir yeri olmadığını görüyoruz. Meselâ Gümüşhane'de 1978'de madencilikğin il gayri safi milli hasılası içindeki payı binde 9, Türkiye içindeki payı ise binde 3'tür.²⁶ Trabzon'da ise aynı yılda gayri safi milli hasıladaki payı % 0.5 olup 1975 nüfus sayımına göre 296.632 kişilik nüfus içinde sadece 273 kişi bu sektörde istihdam olunmaktadır.²⁷ Ordu'da ise gayri safi milli hasıladaki pay binde 5 ve faal nüfusun % 1'ini oluşturan 259 kişi madencilikte çalışıyordu.²⁸ Bu demektir ki, Osmanlı Devleti'nin son döneminde olduğu gibi günümüzde de, bölgedeki madenlerin gerektiği ölçüde değerlendirilebildiğini söylemek mümkün değil.

23. BA, Babıâli Evrak Odası Sadâret Amedi Kalemi, No: 20/74.

24. BA, İD, No: 14318, Arz Tezkeresi (18 Ramazan 1267).

25. MTA, Türkiye Maden Envanteri Ankara, 1980.

26. Yurt Ansiklopedisi, V.C., Ankara, 1982-1984, s. 3242.

27. A.g.e., X. C., s. 7224.

28. A.g.e., IX C., s. 6291.

EK : Ticaret Nâzırı İsmail Paşa tarafından hazırlanan ve 18 Ramazan 1267 (17 Temmuz 1851) tarihinde Sadrazam tarafından Padişah'a sunulan «Trabzon Eyâletindeki madenler hakkındaki lâyiha»nın metni.

Trabzon Eyâleti dâhilinde olup gerek el-hâletü hâzihi maktûan ve emâneten idâre olunmakta bulunan ve gerek müddeti medîdeden beru bazı sebeplerden dolayı terk ve ta'tîl olunmuş olan maâdin-i hümâyûnun müşâhede ve tahkîk olunan ahvâl-ı hâliye ve hâzırasıyla teshîlât-ı icâbiye ve ıslâhât-ı mukteziyesine dâir icrâsı, lâzım gelen keyfiyatın ber-vech-i âtî bend tahrîr ve ifâdesine ibtidâr olundu.

1 — Maâdin-i merkûmeden biri nefsi-i Gümüşhâne'de vâki Hazine Ma'deni ta'bîr olunan ma'dendir ki, bunun asıl cevher çıkan mağarasını su basmış olduğundan altmış-yetmiş seneden beru öyle hâli üzere terk olduğu ve şimdi mezkûr mağaranın en aşağı zemîninden bir yol verilerek suyu dışarıya akıtırılır ise yine evvelki gibi işlettilmesi mümkün olup şu su yolu dahi elli binden nihâyet seksen bin guruş masrafa muhtâc bulunmaktan nâşi az vakit içinde yine hâsîlâtından istifâ kılınabilecek olduğu ahâlisi tarafından istihbâr olunmuştur.

2 — Bunlardan biri ve başlıcası da yine Gümüşhâne'de vâki Kırk Pavli (Kırk-Bâlâ) dimekle ma'rûf olan ma'dendir. Bu mâ'denin Sultan Mahmûd-u Evvel tâb-serâh hazretleri zamanında gâyet zengin ve cevherli bir mağarası bulunup hatta ol-vakitleri şimdiki gibi ol-havâli sevâhiline bahren bi's-suhûle işlenilemediği ve berren dahi akçe irsâli müteassir olduğu cihetle cânib-i Darbhâne-i Âmir'e den mahsûs adamlar gönderilerek mahallince vuku' bulan masârifâtı ifâ olunmak üzere orada izâbe ve tasfiye olunan altın ve gümüşden haylıca sikke basdırılmış olduğu ve maden-i mezbûr her ne tarafı hafr olunacak olsa külliyetlü cevher bulunduğundan artık bütün halkın tahâccümünden dolayı bir gün dağın bir tarafı bağıteten yıkılmış olmasına mebni ol-vakit taraf-ı Devlet-i Âliye'den gönderilen me'mûrun tahkîkine göre altında pek çok nüfûs kalarak hatta kırk nefer Pavli nâmında Hıristiyan telef olmuş idüğü ecdâd ve ihtiyârlarından mesmûu olduğunu ahâlisi haber virub şimdi bu mağaranın yüz arşun mikdârı aşağı zemîninden bir yol açılrsa belki evvelkinden ziyâde cevher çıkarılabileceği ve bunun da nihâyetü'n-nihâyet yetmiş-seksen bin guruşla vücûda geleceği rivâyet kılınmağla ve zikir olunan sikkelerden dahi bir iki dane buldurulub alınmış olmağla bu haber ve rivâyetin mukârin-i sıhhat olduğu ve fi'l-hakika ol-sûretle yol açdırılarak işlettilmesi dahi mümkünâtan bulunduğu anlaşılmıştır.

3 — Ve biri de Bayburd Kazâsında Hulva(?) ma'denidir. Eğerçi bu ma'den el-hâletü hâzihi işletdirilmekte ise de asıl zengin mağarasını su basmış olduğından pek çok şey çıkarılmadığı ve fakat dağın en aşağı zemininden yol açılarak mezkûr mağarada olan su kâmilen dışarıya akıtdırılacak olur ise lâ-mehâle şimdikinden bir kaç kat ziyâde bakır ihrâcı mümkün olub oraya böyle bir su yolu açılması dahi elli-altmış bin guruş masrafa mütevakkiif bulunduğı erbâb-ı vukûf tarafından haber verilmiştir.

4 — Ol-havâlide kâin bakır ma'denlerinden biri ve belki en zenginini Tirebolu Kazâsındaki İseli ma'denidir. Eğerçi şimdileri haftada yedi fırın işletdirilmekte olduğına nazaran yılda elli-altmış bin batman nemâsı çıkarılmakda bulunduğı anlaşılmış ise de bu çıkan nemâsin lâyıkiyla kâl ve tasfiye olunmamasına mebnî tekrâr izâbesinde haylinden hayli mikdârı tenez-zül edegeldiğinden mâdâa bir de ücret-i nakliyeden dolayı ziyâde masraf vukûbûlmakda idüğüne binâen kâl maddesinin evvel emirde gâyet temiz ve yolunda yapılmasına dikkat ve ihtimâm olunub da bununla berâber bazı teshîlât-ı lâzime ve islâhât-ı mümkünenin kemâ yenbağı icrasına ikdâm ve gayrét kılındığı halde bu fırınlarla şimdikinin bir misli daha ziyâde şey hâsil olacağı ve çünkü o civarlarda bulunan balkanlarda külliyyetlü orman olmuş ve ma'den-i mezbûrun dahi bayağı Ergani ma'deni gibi ma'mûr bulunmasına göre mezkûr fırınlardan başka bir kaç fırın dahi açdırılacak olur ise senevî yüzelli-ikiyüz bin batman temiz nemâsı alınabileceğı lâyıkiyla tahkik olunmuşdur.

5 — Ve yine Gümüşhane'de Abdal Dağı ma'deni nâmında bir gümüş ma'deni olub fakat mağarasını su basmak mülâbesesiyle çökmüş olduğundan elli-altmış seneden beru muattal olmuş ise de şimdi dağın en aşağı zemininden bir yol açılarak suyu dışarıya akıtdırılır ise haylice cevher çıkartılabileceğı rivâyet olunmuşdur.

6 — Ve bu civarda kâin maâdinden birisi de Korum ma'denidir. Eğerçi bu maden el-yevm işledilmekte ise de derununda hâsil olan buğudan dolayı içine girilemediğinden icâbına göre yukarusundan bir iki baca açıldığı surette şimdikinden ziyâde cevher hâsil olacağı tahkik kılınmıştır.

7 — Ve yine Gümüşhâne'ye üç-dört saat mesâfede Zankar nâmında bir ma'den bulunub kadîmden beru maktûan işletdirilmekte olduğundan lâyıkiyla takayyüd ve ihtimâm olunmadığına binâen şimdileri cüz'î şey hâsil olıyor ise de ikdâm ve dikkat olunduğı ve yolunda işletdirildiğı halde haylice gümüş ihrâc olunacağı anlaşılmıştır.

8 — Ve yine Gümüşhâne'ye biri iki ve diğeri altı saat mesâfede iki ma'den olub bunların da birine Gümüş Dağı ve öbürüne Gâvur Dağı ma'

'deni ta'bir olunmakta olduğu ve fakat ikisinin dahi mağaralarını su basmış olmasına mebnî seksen-yüz seneden beru muattal bulunduğu rivâyet olunmuştur.

9 — Ve yine Gümüşhâne'ye bir buçuk saat mesâfede Tenbade(?) demekle ma'rûf bir gümüş ma'deni olarak her nasıl ise seksen-yüz seneden beru öyle alâ-hâlihi terk olunmuş idüğü ve Kara hisar-ı Şarkî Kazâsında dahi Kemit(?) nâmıyla bir gümüş ma'deni bulunarak el-yevm maktûan işletdirilmekte olduğu bazı bilenenler tarafından haber verilmiştir.

10 — Tirebolu Kazâsında Kân nâmında bir gümüş ma'deni olup mağarasını su basmak hasebiyle müddet-i medîdeden beru muattal kaldığı ve Çufrak nâhiyesinde dahi sîm ma'deni denilür bir ma'den bulunub pek çok zamandan beru metrûk olduğu rivâyet ve istihbâr olunmuştur.

11 — Ve Sürmene Kazâsında Makahı(?) nâmında iki-üç sene mukaddem bir bakır ma'deni bulunarak el-hâletü hâzihi maktûan işletdirilmekte idüğü haber alınmıştır.

12 — Ve Maçka Kazâsında dahi Derbanduz ma'deni nâmında yine bir bakır ma'deni olup el-yevm maktûan işletdirilmekte ise de şimdileri mağarasını su basmış olduğundan dağın en aşağı zemininden delinür de bir yol açılarak suyu dışarıya akıtdırılır ise haylıca bakır ihrâc olunabileceği tahkik kılınmıştır.

13 — Ve Tirebolu Kazâsında vâkı İrseil(?) ma'deni dahi eğerçi el-yevm işletdirilmekte ise de mağarası derununda hâsıl olan buğudan dolayı içine girilemediğinden icâbına göre yukarusundan bir iki baca açıldığı takdirce şimdikinden ziyâde bakır ihrâcî mümkün olacağı anlaşılmıştır.

14 — Ve yine kazâ-ı mezbûrda vâkı Ağalık ma'deni denilen ma'den masrafını idâre edemediğinden bir kaç seneden beru ta'til olunmuş ise de bu sene-i mübârekeke pek az bir şeyle maktûan virilmiş olduğu rivâyet kılınmıştır.

15 — Ve yine kazâ-ı mezbûrda olup Lazası(?) ta'bir olunan bakır ma'deni her ne kadar ale-d-devâm işletdirilmekte ise de bazı mertebe ıslâhâtına bakılıb da lâyıkıyla ikdâm ve himmet olundığı halde şimdikinden ziyâde bakır alınabileceği ve yine bu kazâ dâhilinde Küllük nâmında bir ma'den bulunub fakat irâdî masrafını korutmadığından beş-on seneden beru alâ hâlihi bırakılmış olduğu istihbâr olunmuştur.

16 — Ve yine kazâ-ı mezbûrda Kızılkaya itlâk olunur bir ma'den vardır. Bu ma'denin mağarasında hâsıl olan su havuzlara akıtdırılıb ve o havuzlara külçe demirler atılıb atılan demirler çürüdükten sonra fırında âde-

tâ cevher işlenür gibi imâl olunarak bakır hâsıl olmakda ise de şimdileri yalnız cevheri işletdirilmekde olduğundan minvâl-ı muharrer üzere havuzlar içine külçe demirler atılarak çürüdükten sonra işletdirildiği halde ziyâde bakır husûle geleceği tahkik kılınmıştır.

17 — Ve Karahisar-ı Şarkî Kazâsında Hış(?) ve Üçköprü ma'deni nâmında iki bakır ma'deni olup bu ma'denler el-yevm maktûan işletdirilmekde olduğu haber virilmiştir.

18 — Ve yine Gümüşhâne'ye dokuz saat mesâfede Zigana ma'deni olup fakat mağarasını su basmış olmak mülâbesesiyle hayli vakitten beru muattal kalmış olduğu rivâyet olunmuştur.

19 — Ve Kürtün kazâsında vâkı Kızılot ma'deninin dahi mağarası su basmış olduğundan müddet-i medîdeden beru muattal bulunduğu tahkik kılınmıştır.

20 — Ve yine kazâ-ı mezbûrda Oranca(?) nâmında bir bakır ma'deni olup üç-beş sene mukaddem işletdirilmekde ise de şimdileri metrûk olduğu ve yine o civârda Taşlık ma'deni denilen ma'denin dahi mağarasını su basmak hasebiyle hayli vakitten beru muattal bulunduğu rivâyet olunmuştur.

21 — Ve Batum tarafında dahi Berkmiş(?) ma'deni olup şimdiye kadar hiç işletdirilmeyerek öyle hâl-i tabiîsi üzere bırakılmış olduğu ve sâhile yakın olmak ve civârında balkan bulunmak cihetiyle işletdirilmesinde vücûhla suhûlet bulunduğu erbâb-ı vukûf tarafından haber virilmiş ve daha buna mümâsil açılmış kalmış ve henüz açılmamış pek çok ma'denler olduğu re'yü'l-ayn müşâhede kılınmıştır.

Eyâlet-i mezbûrenin etrâf ve cevânibi yek-diğerini tekâtu' etmiş bir takım cibâl-i müteselsile-i refiâdan ibâret olup boz ve sengistân bulunmasından dolayı hâvi olduğu elviye ve kazâ ve kasabâtda mahâll-i sâireye nisbetle zirâate kâbil pek az yer olduğundan bayağı halkca lüzümü olan buğday ve arpa gibi şeylerin ekser hâricden celb ve iştirâ olunmakda olduğu ve hükm-ü bâliga-i ilâhiye iktizâsından olarak her yerin sekenesini geçindirecek suretde bir türlü mevrûata kâbiliyet-i tabiîsi olduğu misüllü işte bu havâlinin dahi yalnız maâdin-i mütenevia ihrâcına mahsûsiyet-i mevkıası bulunup hatta akdem levâzımâtından olan odun ve kömür hâsıl olacak cesim balkanları ve pek çok yerlerinde başluca akarsuları olduğu müşâhede olduğuna ve ma'den ihrâcı dahi evvelâ zaten mevkıın ma'deni olmasına ve sâniyen civârında büyücek balkanlar ve sâlisen bazı isti'mâli iktizâ eden alât ve edevâtı bi's-suhûle idâre edebilecek mikdâr akarsular bulunmasına mevkûf ve muhtâc olduğuna nazaran maâdin mezkûrenin her biri şimdiye

kadar pek yolunda işledilmek lâzım gelur ve oraları sevâhile yakın bulunmak mülâbesesiyle nakliye maddesinde dahi ezher cihet suhûlet ve ehveniyet görünur ise de ne çâre ki mevcut mağaraların vaktiyle usûl-ü lâzimesine yani mevkii ova olduğu halde âdetâ kuyu gibi umkan ve dağ eteği bulunduğu suretde iktizâsına göre yüzde bir ve nihâyet iki arşun irtifâ virilerek su zuhûr ider ise kolaylıkla akıtdırılmak üzere ufkan hafr olunmasına dikkat olunmayub ale'l-amiyâ açılmış olmasından ve ele geçen şey alınarak asıl zengin ve cevherdâr mahallerinde zuhûr iden suyun def'ine çâre bulunamamasından dolayı ekseri metrûk ve muattal kalub içinden bazı maktûan ve emâneten idâre olunmakda bulunanların dahi hâsîlâtı masârifâtını vefâ ider etmez derecede olduğundan gayri gitdikçe fenâlaşmakda bulunduğu rivâyet olunmuşdur. Bu cihetle şimdi bunların şu usûle tevfikân islâhât-ı icâbiyesine bakılıb da sularının def'ine bir yol bulunarak ve yeneden açılacak mağaralar dahi mevkîine göre bu sûretle hafr olunarak çıkarılacak cevherin de kâl ve izâbesine dikkat olundığı ve takayyüdât-ı dâime ve müteväliye icrâsiyla berâber cümlesi bir idâre-i hasene tahtına konulacak olduğu takdîrce lâ-mehâle yıldan yıla menâfi-i külliye husûle geleceğinden ve belki hiç açılmamış daha nice altun ve gümüş ma'denleri bulunabileceğinden mâdaâ ol-civâr halkının dahi geçinmelerini mucib olarak bilâhare ma'mûriyet-i ahâli kaziyeye-i maraziyesi hâsıl olacağına ve rabbimiz teâla ve tekaddes hazretleri ömr ü şevket-i cenâb-ı hilâfet penâhiyi mütezâyid ve rûz efzûn buyursun velini'met biminnetimiz tâcdâr-ı münfehîm efendimiz hazretlerinin meşhûd ve müsellemler olan bunca ikdâmât-ı celîle-i mülûkâneleri asâr-ı hayriye ve nâfiasından olmak üzere her şeyin sûr-u matlûbesi istihsal olunmakda olduğu ve asr-ı mahâsin-i hasr-ı hazret-i şahânede yapılamaz hiç bir şey olmadığı halde ve edevât-ı cesîme-i devlet-i aliyeden olan işbu ma'denlerin böyle bir fenâ sûretde kalması doğrusu bir vechile tecvîz olunamayacağına binâen sâye-i muvaffakiyetvâye-i cenâb-ı cihândârîde bunların da bir hüsn-ü hâliye ifrâğı derece-i vücûb ve ehemmiyetde görinüb fakat emâneten idâresi takdîrinde evvelâ yapılacak izâbe furunlarına lüzûmu olan odun ve kömürün vaktu zamanıyla tedârik ve tehîyyesi ve işledilecek amele ücûrâtının dahi bir güne rencîde vukûa götürülmeyerek te'diye ve tesviyesi zımnında me'mûru bulunacak zâta lâ-akl üç-dört bin kise mikdârı sermâye virilmesi ve sâniyen gerek mezkûr mağaraları berminvâl-i muharrer usûl-ü lâzimesine göre açdırmak ve gerek zikr olunan furunlara konılacak körük ve alât-ı sâirenin kâbil olabilür ise su vâsıtasıyla idâresine bir sûret-i suhûlet bulmak için Bolini(?) gibi ilmen ve amelen ma'dencilik fennini bilür Avrupa'dan bir kaç refer-i kâmil ve müstaid mühendis ve bazı alât-ı lâzime celb olunarak me'mûr buyurulacak

zâtın dahi her halde mukaddim ve müstakim olup dâima bir yerde oturmayarak ara sıra her birini dolaşması iktizâ eyleyeceğinden bu sûretin icrâsı mümkün ve münâsib olmadığı hâlde vukûbulan ihrâcâtta yüzde tensib buyurulduğu mikdâr şey itâ olunmak ve yine mütefennin bir kaç nefer mühendis istihdâm olunub mağaralar yolunda açdırılmak üzere bazı şerâit-i mukteziyeye rabt ile bir kumpanya teşkil kılınması veyahud bu şartlarla maktuân idâresine tâlib bulunur ve kâvi küfelâ dahi irâe olunur ise ana ihâle olunması sûretleri münâsib gibi tasavvur olunmuş ise de sûr-u merkûmeden birinin tercih ve icrâsı her halde re'y-i âliye vâbeste bulunmağla oî-bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.